

דמעת העשוקים

"טִרְפָּה לֹא הִבֵּאתִי אֵלַיךְ... מִיָּדִי תִבְקֶשְׁנָה... בְּיוֹם אֲכַלְנִי חֶרֶב - - וְקָרַח בְּלִילָה וַתִּדְדִּי שְׁנֵתִי מֵעֵינַי... וַתַּחֲלֶף אֶת מִשְׁכְּרֹתַי עֲשָׂרַת מָנִים" (בראשית לא, לט-מא). כך קובל יעקב הרועה על התנאים הקשים של עבודתו כאשר שמר על צאנו של לבן, ועל עושק שכרו. אכן, מעמדו של הפועל הסובל והעשוק הטריד רבות את המקרא. מכאן התגובה (דברים כד, יד-טו): "לֹא תַעֲשֶׂק שְׂכִיר... מֵאַחֲרֶיךָ אִוּ מִגֵּרְךָ אֲשֶׁר בְּאַרְצְךָ בְּשַׁעְרֶיךָ... כִּי עֲנִי הוּא וְאֵלֹוֹ הוּא נִשְׂא אֶת נַפְשׁוֹ וְלֹא יִקְרָא עֲלֶיךָ אֶל ה' וְהָיָה בְּךָ חֹטֵא". התורה מזהירה אותנו על כך שוב ושוב (ויקרא יט, יג): "לֹא תַעֲשֶׂק אֶת רֵעֶךָ וְלֹא תִגְזֹל". הרמב"ם, בעקבות חז"ל, מבחין בין גזל לבין עושק (הלכות גזלה ואבדה א, ג): "איזה הוא גזל? זה הלוקח ממון האדם בחזקה כגון שחטף מטלטלין מידו או שנכנס לרשותו שלא ברצון הבעלים ונטל כלים משם... איזה הוא עושק? זה שבא ממון חבירו לתוך ידו ברצון הבעלים... ואינו יכול להוציא ממנו..." בגזלה האדם לוקח את מה שאיננו שלו, בעושק אין האדם נותן מה ששייך לאחר, למשל שכרו של העובד. התוכחה החמורה ביותר על עושק העובדים מצויה לדעתי, בדברי ירמיהו למלך יהויקים שבנה ביתו על ידי עבודת כפייה ולא שילם לפועלים (כב, יג-יז): "הֲיִי בְּנָה בֵּיתוֹ בְּלֹא צֶדֶק וְעֲלִיּוֹתָיו בְּלֹא מִשְׁפָּט - - בְּרָעָהוּ יַעֲבֹד חֲנָם וּפָעֲלוּ לֹא יִתֵּן לוֹ... כִּי אֵין עֵינֶיךָ וְלִבְךָ כִּי אִם עַל בָּצָעַךְ... וְעַל הָעֶשֶׂק,,, וִירְמִיָּהוּ קוֹרָא לַמַּלְכִּים: "עֲשׂוּ מִשְׁפָּט וְצֶדֶקָה וְהִצִּילוּ גְזוֹל מִיַּד עֹשֹׁק... כִּי אִם עֲשׂוּ תַעֲשׂוּ אֶת הַדָּבָר הַזֶּה וּבָאוּ בְּשַׁעְרֵי הַבַּיִת הַזֶּה מַלְכִּים יֹשְׁבִים לְדוֹד עַל כִּסְאוֹ"

לשאת בעול עם חבירו

חז"ל הוסיפו למאבק נגד הלנת 'פְּעֻלַת שְׂכִיר' את הדאגה לשכר הוגן. מתוך החומר הרב רוצה אני להתעכב על המשנה הפותחת את הפרק השביעי במסכת בבא מציעא: "הַשׂוֹכֵר אֶת הַפּוֹעֲלִים וְאָמַר לָהֶם לְהִשְׁכִּים וּלְהַעֲרִיב, מְקוֹם שֶׁנִּהְיָ שָׁלָא לְהִשְׁכִּים וְשָׁלָא לְהַעֲרִיב, אֵינוֹ רִשְׁאֵי לְכַפֹּר. מְקוֹם שֶׁנִּהְיָ לְזוּן, לְזוּן, לְסַפֵּק בְּמִתִּיקָה, יְסַפֵּק. הַכֹּל כְּמִנְהַג הַמִּדִּינָה. מַעֲשֶׂה בְּרַבִּי יוֹחָנָן בֶּן מֵתִיָּא שֶׁאָמַר לְבָנוֹ, צֵא שֹׁכֵר לָנוּ פּוֹעֲלִים. הִלָּךְ וּפָסַק לָהֶם מְזוֹנוֹת. וּכְשֶׁבָּא אֶצֶל אָבִיו, אָמַר לוֹ, בְּנִי, אֲפִילוֹ אִם אֵתָּה עוֹשֶׂה לָהֶם כְּסֻעֻדָּת שְׁלֵמָה בְּשַׁעֲתוֹ, לֹא יֵצֵאת יָדִי חוֹבָתְךָ עִמָּהּ, שֶׁהוּא בְּנִי אֲבִירָהּ יִצְחָק וְיַעֲקֹב. אֲלָא עַד שֶׁלֹּא יִתְחִילוּ בְּמִלְאָכָה צֵא וְאָמַר לָהֶם, עַל מְנַת שְׂאִין לָכֶם עָלִי אֲלֵא פֶת וְקִטְנִית בְּלֶבֶד..."

ברור ש"הכל כמנהג המדינה", אם לא הוחלט על חוזה מיוחד. אם כך, מה בא ללמדנו סיפורו של רבי יוחנן בן מתתיהו? את התשובה לשאלה זו מצאתי ב"יהדות ומהפכה", השיעור התלמודי שעמנואל לוינס הקדיש לסוגיה זאת (תשע קריאות תלמודיות, 117). אמנם כן, קיים מעין חוזה קיבוצי המחייב את כולנו 'הכל כמנהג המדינה', אולם, מה היה

קורה אילולי היה קיים חוזה זה? רבי יוחנן בן מתיא מלמד אותנו, שלפני החוזה קיימת חובה בלתי מוגבלת המוטלת עליו. מוזר! החוזה לא בא ליצור מחויבויות, אלא להיפך, להגביל אותן.

ננסה להבין את משמעות הדברים. אנו יכולים להסתכל על הצדק בשתי דרכים שונות. הדרך האחת מדריכה את התפיסה המשפטית המקובלת עלינו, וודאי את חיינו הכלכליים. השנייה - נרמזת במשנה. הדרך הראשונה בנויה על זכויות האדם, ופעמים רבות, על האינטרסים שלו. יש להם תוקף בלתי מוגבל, אולם האינטרסים של האחד מתנגשים עם אלו של האחר. מכאן הצורך לאזן ביניהם. איזון זה הוא הצדק. הגישה השנייה הפוכה, היא מתחילה מהמחויבות שיש לאדם כלפי האחר. ר' יוחנן בן מתיא מלמד אותנו שהיא בלתי מוגבלת. אלא שבעולם, לוינס נהג לומר, אין רק שניים, יש לכל הפחות שלושה. מכאן הצורך לאזן את המחויבויות. תוצאת איזון זה הוא הצדק.

ההשקפות הליברליות בנויות על הדגם הראשון. העיקרון המדריך אותם הוא שמירה קפדנית וקיצונית על זכויות האדם, ומעבר לכך, "לא תגזל". איסור המתפרש כשמירה קנאית על הרכוש הפרטי, ואף קידושו. גישתו של רבי יוחנן בן מתיא, לפי לוינס, מהווה אלטרנטיבה עקרונית לגישה זו. רק ממנה יכולה להיוולד הדאגה לחלשים ולנזקקים. אנו חייבים להוסיף ל"לא תגזל" את ה"לא תעשק את רעך". לעיקרון של הרמב"ם הוסיף רבי מרדכי יוסף מאיזביצא, בעל 'מי השילוח', תוספת מופלאה (פרשת קדושים): "לא תעשק את רעך - היינו כל דבר טוב שיוכל האדם להמציא לחבירו ולא ימציא לו נקרא עושק אותו". ואף תפלה שיוכל האדם להתפלל אל ה' בעד חבירו ולא מתפלל בעדו נקרא עושק אותו כמו שמצינו בשמואל שאמר "גם אנכי חלילה לי מחטא לה' מחדל להתפלל בעדכם" (שמואל א, יב, כג). בעל 'מי השילוח' מסתמך כאן על הגמרא (ברכות יב ע"ב): "אמר רבה בר חיננא סבא משמיה דרב כל שאפשר לו לבקש רחמים על חבירו ואינו מבקש נקרא חוטא". כמו שאמר אחד מגדולי העולם המוסר, ר' שמחה זיסל זיו, הסבא מקלם, העיקרון המוסרי הגדול ביותר הוא 'לשאת בעול עם חבירו'. זהו היסוד האלטרואיסטי עליו מושתתת החברה.

הקואליציה בין הצדיק והרשע

המחשבה הסוציאליסטית הפכה את המאבק נגד עושק הפועלים בפרט ואת הרעיונות החברתיים בכלל, לערכי יסוד בעולם המודרני. השחתת האידיאלים הללו בסטליניזם וקריסת האשליות הקומוניסטיות הביאו לריאקציה איומה. חברה וכלכלה הפכו כאילו תרתי דסתרי: הדאגה החברתית נתפסת כסותרת את הרווחה הכלכלית. הצדיק החברתי – בטלן הוא. רק הרשע האגואיסט, החושב רק על עצמו, טוענים כלכלנים רבים מדי, מסוגל להביא שגשוג כלכלי. אך בינתיים העוני גובר. האם ייתכן איזון בין המטרות? איזון זה מופר וחוזר ומופר, כל פעם מהקצה האחר. הוא מטולטל בין הרס הכלכלה בשם הטבה אשלייתית של חיי הסובלים לבין העשרת המעטים בשם אלילי ההפרטה. יתירה מכך,

במציאות בה אנו חיים מהדהדים דברי קהלת (ד, א) : "וְשִׁבְתִּי אֲנִי וְאַרְאֶה אֶת כָּל הָעֲשָׂקִים
אֲשֶׁר נַעֲשִׂים תַּחַת הַשָּׁמַשׁ וְהִנֵּה דְמִיעַת הָעֲשָׂקִים וְאִין לָהֶם מְנַחֵם..." אין להם מנחם כי אף
המנחם תרם לסתירות שבחינו, ומתוך כך אנו מטולטלים בין עושה החלשים שלא
מקבלים את שכרם במשך חודשים, לבין שביתות החזקים שלא מהססים לפגוע בכלל כדי
לקדם את האינטרסים שלהם, בין זכויות העובדים לבין מוסר עבודה, בין העזרה
למשפחות מרובות ילדים לבין האחריות הכלכלית והחברתית שעל כולם לקחת על עצמם.
ואולי גם על כך הוסיף קהלת (ז, טז-יח) : "אֶל תִּהְיֶה צָדִיק הַרְבֵּה, וּתְתַעַלֵּם מִמִּנְגֻנוֹי הַשּׁוּק,
לָמָּה תִשׁוּמִּים בְּשִׁמְמַת כֹּלְכִית, אֲךָ מִצַּד שְׁנֵי אֵל תִּרְשָׁע הַרְבֵּה, וְאֵל תַּעֲלִים אֲזַנְךָ מִצַּעֲקַת
הָעֲשׂוּקִים, טוֹב אֲשֶׁר תִּתְּאָחֵז בְּזָה וְגַם מָזָה אֵל תִּנָּח אֶת יָדְךָ - - כִּי יֵרָא אֱלֹהִים יֵצֵא אֶת פְּלִס".